

فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۷، تابستان ۹۷

تحلیل اخلاقی خدمت وظیفه‌سربازی از منظر نظریه‌های وظیفه‌گرا و پیامدگرا^۱

علی‌رضا سجادیه^۲، رضا اکبری^۳، حسین سرآبادانی^۴، محمدصادق تراب‌زاده جهرمی^۵

چکیده

خدمت وظیفه‌سربازی در ایران در قالب سربازی اجباری تعریف شده و در طول سالیان متمادی محل بحث و جدل بوده است. تحلیل این مسئله، همچون سایر مسائل اجتماعی، نمی‌تواند فارغ از فهم درست و دقیق آن‌ها صورت پذیرد؛ از این جهت تعریف دقیق مسئله گامی بزرگ در مسیر حل آن است. واکاوی منازعات و ادله موافقان و مخالفان از منظر دو نظریه مهم اخلاق هنجاری (وظیفه‌گرایی و پیامدگرایی) قلمرو مسئله و مبانی هنجاری این اختلاف را آشکار می‌کند. یافته‌های این مقاله میان‌رشته‌ای نشان از آن دارد که هم موافقان و هم مخالفان از هر دو مبنای پیامد‌گرایانه و وظیفه‌گرایانه، برای توجیه موافقت و مخالفت خویش، بهره می‌برند. اگرچه ذی‌نفعان در احتجاجات خود درباره اصل وجود خدمت وظیفه نیز اختلاف دارند اما بخش عمده اختلافات به شیوه اجباری - همگانی برابرنگر خدمت وظیفه ناظر است. نیروی کار ارزان در برابر استثمار نیروی کار، عدالت تساوی طلبانه در برابر نفی انتخاب آزادانه و بی‌توجهی به تفاوت استعدادها، خدمت همگانی یکسان

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۴/۱۴

۲. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)؛ رایانامه: ar.sajadieh@gmail.com

۳. استاد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع)؛ رایانامه: r.akbari@isu.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه امام صادق (ع)؛ رایانامه: sarabadani@isu.ac.ir

۵. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه امام صادق (ع)؛ رایانامه: torabzadeh@isu.ac.ir

در برابر نا کار آمدی اقتصادی و امنیتی، و در نهایت، خدمت همگانی - اجباری یکسان در برابر اختلال در امر اشتغال و ازدواج جوانان از اهمّ مواضع نزاع بین موافقان و مخالفان خط‌مشی خدمت و وظیفه‌ سر بازی است. این مواضع دستور کارهایی برای پژوهش، طراحی مداخله، مذاکره و تصمیم هستند.

کلیدواژه‌ها: سر بازی اجباری، خدمت نظام وظیفه، اخلاق هنجاری، احتجاجات اخلاقی، تساوی طلبی.

۱. مقدمه

گام نخست در تحلیل مسائل اجتماعی به صورت پیشینی و پسینی فهم درست مسئله‌ای است که می‌خواهیم برای حل آن اقدام کنیم. یکی از فعالیت‌های اساسی در این خصوص، که به نحوی یک سبک تحلیل خط‌مشی^۱ نیز محسوب می‌شود، شفاف کردن احتجاجات^۲ و مبانی ارزشی استدلال‌هایی است که پیرامون یک خط‌مشی مطرح شده و بر مبنای برخی از آن‌ها انتخاب‌هایی برای اقدام در عرصه عمومی شکل گرفته است؛ چرا که بسیاری از اختلاف‌نظرها و تفاوت در شیوه‌های اقدام، به ارزش‌های متفاوت حاکم بر ذی‌نفعان بازمی‌گردد. البته این شفاف‌سازی به‌منزله حل مسئله نیست و گام‌های دیگری نیز باید طی شود (تیسن و واکر، ۱۳۹۴: ۱۱۶).

خط‌مشی‌هایی که حکومت‌ها در عرصه‌های مختلف اتخاذ می‌کنند همواره به پشتوانه دلایلی است که در ارزش‌های همه یا برخی از ذی‌نفعان مسئله ریشه دارد. از این رو، پرسش از چرایی ظهور یک خط‌مشی همواره امکان طرح دارد. این چرایی به فهم باورها و ادله‌ای ناظر است که پایه موجه‌سازی همان خط‌مشی هستند. واکاوی این باورها و دلایل فرصت شفاف‌سازی ارزش‌های ذی‌نفعان و خصوصاً تصمیم‌گیران را فراهم ساخته، فرایند گفتگو، نقد، مفاهمه یا اجماع پیرامون ریل‌گذاری‌های جامعه (خط‌مشی‌ها و تصمیمات) را ممکن می‌کند.

علی‌رغم سابقه طولانی بحث و بررسی، خدمت و وظیفه سر بازی نیز، همچون بسیاری از دیگر مسائل اجتماعی، از جمله چالش‌های اساسی نظام جمهوری اسلامی است که محل اختلاف نظر جدی میان ذی‌نفعان است. حساسیت مسئله به‌خاطر آن است که حجم بالای سرمایه مادی، زمان و، از همه مهم‌تر، بهترین سرمایه انسانی (جوانان) در مرکز مسئله خدمت و وظیفه قرار دارند. حساسیت مسئله در بین جوانان و خانواده‌ها و تأثیر گذاری بر ابعاد امنیتی، اجتماعی و اقتصادی کشور - مثلاً، در حوزه ازدواج، دفاع، اشتغال، تحصیل و ... - از جمله

6. Policy analysis style

7. Argument clarification

دلایلی است که بر اهمیت پرداختن به این مسئله می‌افزاید.

در تحلیل مسئله، تبیین چستی و ابعاد خدمت وظیفه به‌خوبی و اکاوی نشده است و پژوهش‌ها در این زمینه چشمگیر نیست.^۸ ضعف مطالعات کارشناسی نیز امکان هر نوع ارزیابی دقیق مسئله را برای تصمیم‌گیران، چه در جبهه مخالفان و چه در جبهه موافقان، از بین می‌برد. از این رو، لازم است بر غنی‌سازی پشتوانه‌های تصمیم در این خصوص بیفزاییم. لکن پژوهش‌ها باید به گونه‌ای باشند که، به‌جای واگرایی در تصمیم‌سازی، همگرایی را فراهم کنند، تا بتوان انتظار داشت بررسی‌ها و مطالعات کارشناسی در عمل نیز مؤثر واقع شوند. بررسی احتجاجات ارزشی طرفین می‌تواند به ایجاد فضای گفتگو و همگرایی کمک کند.

سؤال اصلی مقاله چستی محورهای اختلاف ارزشی و احتجاجات موافقان و مخالفان خدمت وظیفه است. چارچوب انتخابی مقاله برای تحلیل شکاف‌های ارزشی، نظریه‌های اخلاق هنجاری با تأکید بر دو رویکرد اصلی وظیفه‌گرایی و پیامد‌گرایی است. در واقع می‌توان با استفاده از نظریه‌های اخلاق هنجاری مبنای درستی و نادرستی احتجاجات را تحلیل کرد. این تحلیل نیازمند موارد زیر است:

۱. استخراج ادله موافق و مخالف؛

۲. شناسایی مبنای اخلاقی و هنجاری پنهان در طرفین موافق و مخالف؛

۳. بررسی امکان رفع اختلاف از زاویه مبنای فلسفه اخلاق هنجاری.

در صورتی که مبنای اخلاق هنجاری با ادله موافقان و مخالفان در تعارض نباشد می‌توان در طراحی سازوکارهای خدمت وظیفه به نحوی عمل کرد که ارزش‌های طرفین مراعات شود و اجماع صورت پذیرد. در صورتی که این تعارض مشاهده شود، در همان موارد، دستور کارهای خدمت‌گذاری چه در عرصه پژوهش و چه در عرصه مفاهمه و گفتگو تولید می‌شوند.

مقاله حاضر می‌کوشد این شفاف‌سازی ارزشی و مبنای اخلاق هنجاری را در خصوص مسئله خدمت وظیفه از منظر دو نظریه مهم اخلاق هنجاری دنبال کند. برای این کار، ابتدا تاریخچه سربازی در ایران و جهان و ابعاد تحلیلی آن را از سه منظر مهم اقتصادی، امنیتی و فرهنگی-اجتماعی مرور و الگوهای پیشنهادی برای بهبود و ارتقای سربازی در کشور را بررسی خواهیم کرد. آنگاه در بخش دوم به تحلیل چارچوب مفهومی تحقیق که دو نظریه رایج اخلاق هنجاری (وظیفه‌گرایی و پیامد‌گرایی) است خواهیم پرداخت و سرانجام در بخش نهایی و اصلی تحقیق بر اساس دو نظریه فوق خدمت وظیفه را از دیدگاه اخلاقی تحلیل خواهیم کرد تا فهم بهتری از عادلانه یا ظالمانه بودن سربازی اجباری به‌دست آوریم. در انتهای پژوهش نیز پیشنهادهای تحقیقی و اجرایی درباره مسئله ارائه خواهد شد.

۸. به تناسب، در متن مقاله به برخی از این پژوهش‌ها ارجاع داده شده است.

روش پژوهش حاضر «شفاف سازی احتجاجات خط مشی» است که از شگردهای تحلیل خط مشی های عمومی محسوب می شود. در این روش، انواع استدلال ها و توجیهاات در زمینه پذیرش یا رد خدمت و وظیفه عمومی گردآوری شده، براساس دو نظریه اخلاق هنجاری، طبقه بندی می شوند. سپس نقاط تعارض این احتجاجات شناسایی و به عنوان محدوده مجاز طراحی، تصمیم گیری و پژوهش کارشناسی به تصمیم سازان و تصمیم گیران معرفی می شوند. داده های مرتبط نیز از اسناد و قوانین، گزارش های کارشناسی، و رسانه های جمعی استخراج شده اند.

۲. خدمت و وظیفه سربازی

۲.۱. تاریخچه خدمت و وظیفه در ایران و جهان

مشهور است که نظام خدمت و وظیفه یا سربازی اجباری^۹ از عصر ناپلئون در قرن هجدهم میلادی در جهان رایج شد (جلیلی کامجو، ۱۳۹۱: ۱). نیاز دولت ها به نیروی مردمی رایگان در بخش های نظامی، هم زمان با شکل گیری ارتش های مدرن در جهان، قانون سربازی اجباری را شکل داد. نظام و وظیفه روش تأمین منابع انسانی سازمان های نظامی در دولت های مدرن است. برقراری این نظام با الگوی دولت - ملت، ایجاد حاکمیت ملی و ملی گرایی پیوند داشت و دو ویژگی متمایز دارد: «اجباری بودن» و «عام بودن» (مسعودی و سینائی، ۱۳۹۲: ۸۶).

روند شکل گیری این نظام در کشورهای مختلف متنوع است. تاریخ سربازی اجباری در آمریکا به زمان ریاست جمهوری آبراهام لینکلن در سال ۱۸۶۲ بازمی گردد؛ جایی که او اولین قانون سربازی اجباری آمریکا را امضا کرد. با این حال، سنت فردگرای آمریکایا موجب شد اعتراض ها به این قانون اوج گیرد، در نتیجه، دولت مجبور شد امکان خرید سربازی را فراهم کند. این امکان به این صورت بود که اگر کسی نمی خواست به خدمت برود، باید به کسی پول می داد تا به جای او خدمت کند. بعدها این قانون اصلاح شد و هر کس توانست معافیت از خدمت را مستقیماً از دولت بخرد. در چنین فضایی، روزنامه ها نوشتند: «جنگ اغنیا و جنگیدن فقرا». در نهایت این فشارهای اجتماعی موجب شد سربازی اجباری در سال ۱۹۷۳ حذف شود و افراد داوطلب در ارتش استخدام شوند (Sandel, 2011: 35; Perri, 2012: 3).^{۱۰}

در جدول ۱ مثال های مختلف از کشورهای جهان و در شکل ۱ طبقه بندی الگوهای خدمت و وظیفه سربازی در جهان آمده است:

9. Conscription

۱۰. در جمع بندی، باید گفت ۶۱ درصد کشورهای جهان (۱۲۳ کشور) سربازی اجباری ندارند، ۱۱ درصد (۲۴ کشور) به مدت یک سال و کمتر سربازی دارند، ۴ درصد (۷ کشور) صرفاً در امور مدنی یا به صورت نظامی غیر مسلح سربازی دارند، ۷ درصد (۱۴ کشور) از سربازی انتخابی بهره می برند، ۸ درصد (۱۵ کشور) از ترکیب نیروهای داوطلب و اجباری استفاده می کنند و ۹ درصد (ایران و ۱۶ کشور دیگر) سربازی اجباری بیش از یک سال و غیرانتخابی را به اجرا می گذارند (جلیلی کامجو، ۱۳۹۱).

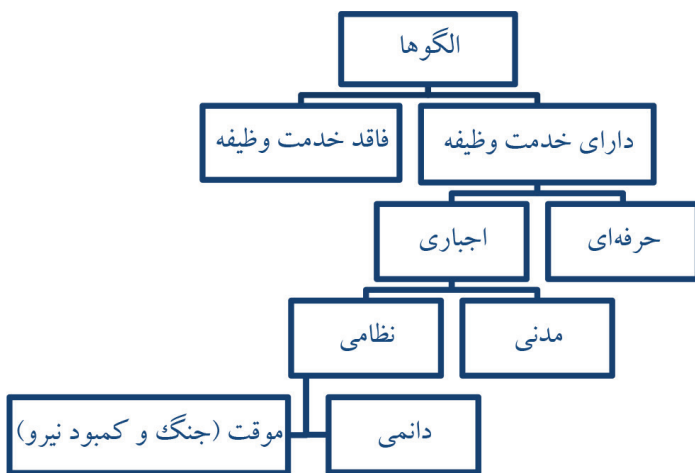
تحلیل اخلاقی خدمت و وظیفه سربازی از منظر نظریه های وظیفه گرایی و پیامد گرایی

جدول ۱. سربازی در کشورهای جهان

ردیف	اشکال یا قالب خدمت وظیفه	کشورهای نمونه
۱	فاقد سربازی اجباری (دارای ارتش حرفه‌ای)	آمریکا، تقریباً کل اتحادیه اروپا، چین، استرالیا، عراق، تمام کشورهای حاشیه خلیج فارس به جز ایران، آفریقای جنوبی، پاکستان، هند، لبنان
۲	دارای سربازی اجباری	روسیه، ایران، کوبا، مصر، مکزیک، سوریه، کلمبیا، ویتنام، کره شمالی، یونان، اوکراین، آذربایجان، لیبی، تونس
۳	خدمت غیررزمی یا بدون سلاح (امور مدنی)	اسپانیا، آنگولا، استونی، بلاروس، صربستان، قبرس
۴	در زمان صلح، داوطلبانه؛ در زمان جنگ، اجباری	اروگوئه و ایتوبی
۵	در صورت کمبود داوطلبان، اجباری	بولیوی

منبع: جلیلی کامجو، ۱۳۹۱؛ ترابی، ۱۳۹۲

شکل ۱. الگوهای خدمت وظیفه در کشورهای جهان

خدمت سربازی در ایران، به دلیل پیوند آن با مقوله ملت‌سازی، از آغاز قرن نوزدهم و دوره قاجار تحلیل می‌شود. خدمت وظیفه در ایران در نظام و قانون «بُنیچه» ریشه دارد که ظاهراً از دوران ایلخانان در ایران مرسوم بوده و امیر کبیر آن را در عصر قاجار اجرایی کرده است. تا دوران سلطنت ناصرالدین شاه، عضویت در ارتش به دوروش داوطلب و اجباری رایج بود. امیر کبیر سربازی داوطلبانه را لغو و، بر پایه قانون بنیچه، استخدام سربازان را اجباری کرد.

او در راستای نوسازی نیروی جنگی، با وضع این نظام سربازگیری، روستاییان کشور را متعهد کرد که به عنوان مالیات، عده‌ای از جوانان خود را در اختیار حکومت قرار دهند^{۱۱} (ایمانی و قاسمی، ۱۳۹۵: ۳۹). قانون نظام وظیفه اجباری در سال ۱۳۰۴ تصویب شد و تاکنون چند بار^{۱۲} بازنگری شده است. آخرین بازنگری در سال ۱۳۹۰، با هدف توانمندسازی و رشد و تعالی، بالندگی و ارتقای منزلت اجتماعی، خوشایندسازی و بهبود وضعیت اجتماعی سربازان، انجام شد.^{۱۳} با این حال، بررسی‌ها نشان می‌دهد که این نظام، علی‌رغم ارتقا، همچنان بر بنیان الگوی سنتی، یعنی اجباری بودن آن، استوار است و این سبب ایجاد دافعه در جوانان شده است (نیازی و نوده فراهانی، ۱۳۹۳: ۱۱).

لایحه خدمت اجباری نظام وظیفه را رضا پهلوی، در ۱۳۰۳، به مجلس شورای ملی ارائه کرد و، به‌رغم مخالفت ملاکان بزرگ و روحانیون، تصویب شد. قانون نظام وظیفه اجباری که مشتمل بر ۳۶ ماده بود، در جلسه ۱۷۸ مجلس شورای ملی مورخ ۱۶ خرداد ۱۳۰۴ تصویب شد. مدت خدمت وظیفه، براساس وضعیت کشور به لحاظ صلح و جنگ و نوسانات جمعیتی کشور، متغیر است اما معمولاً دوره آن دو سال بوده است (ترابی، ۱۳۹۲: ۵). قانون خدمت وظیفه پس از انقلاب نیز تداوم یافت. در قانون برنامه پنجم توسعه کشور بعد از انقلاب اسلامی نیز به امر سربازی توجه شده است. سربازی در این قانون چنین تعریف شده است: «سربازی تخصصی، عدالت محور، کارآمد و پویا در راستای حرفه شخص و ارتقای مهارت‌های تخصصی‌اش برای پیشبرد اهداف کشور و انقلاب و افزایش عزت عمومی جامعه هدف».^{۱۴}

۲.۲. تحلیل ابعاد خدمت وظیفه سربازی

مجادله‌های عمومی درباره خدمت وظیفه سربازی ناشی از تحلیل این مقوله در ابعاد گوناگون است؛ به این معنا که هریک از ذی‌نفعان این حوزه به شکل خاصی به ساختاردهی مسئله^{۱۵}

۱۱. براساس این شیوه قرار شد از هر ده نفر اهل روستا، یک نفر به سربازی برود.
۱۲. از جمله این تغییرات، طرح انتقال موضوع سربازی از ارتش به وزارت کشور در سال ۱۳۳۵ بود که تا سال ۱۳۴۱ اجرایی نشد. بعد از انقلاب اسلامی نیز در سال ۱۳۶۳ و به تناسب شرایط جنگ قانون جدید سربازی مشتمل بر ۶۷ ماده و ۵۷ تبصره در ۲۹ مهر ۱۳۶۳ تصویب شد. بعد از قانون سال ۱۳۶۳، عمده تغییرات ناظر بر معافیت‌ها و طرح خرید خدمت سربازی در دهه ۷۰ بود که با سرعت و شتاب بسیار صورت گرفت و افراد و خانواده‌ها را سردرگم کرد.
۱۳. ایران اکنون دارای خدمت وظیفه عمومی برای مردان است و طبق قانون خدمت نظام وظیفه عمومی کلیه ذکور واجد شرایط مکلف به سربازی وظیفه هستند. معافیت‌های گوناگونی برای افراد ذکور بالای ۱۸ سال وجود دارد که خدمت وظیفه را به تعویق می‌افکند (مانند معافیت تحصیلی) یا آن را حذف می‌کند (مانند معافیت پزشکی، کفالت، سه‌برادری (در بازه‌ای)، ایثارگری، نخبگان و قهرمانان ملی و...).
۱۴. در قانون برنامه ششم توسعه به غیر از چند مورد از معافیت‌ها، بند یا تبصره‌ای درمورد خدمت وظیفه سربازی نیامده است.

مشغول‌اند و از منظر خاصی به فلسفه و ضرورت یا آسیب‌های سربازی اجباری می‌نگرند. در اینجا، حداقل سه بعد سیاسی - امنیتی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی قابل طرح است که در جدول ۲، در قالب گزاره‌هایی اجمالی، آمده است.

نگاه سیاسی و امنیتی به سربازی اجباری عمدتاً نگاه مسئولان نظامی است که اغلب مدافع سربازی اجباری‌اند یا حداقل قائل به برخی اصلاحات جزئی در آن هستند.^{۱۶} تحلیل اقتصادی عمدتاً از منظر تحلیل هزینه - فایده یا پیامد گرایانه به سربازی می‌نگرد و، از این جهت، سربازی اجباری را به سبب هزینه‌های آن برای جامعه ناعادلانه تلقی می‌کند. تحلیل گران‌بُعد اقتصادی، بر اساس قرارداد تحلیل مبتنی بر ذی‌نفع، بر این باورند که بخش نظامی و امنیتی کشور، به دلیل عادت به وضعیت و الگوی کنونی خدمت و وظیفه و گردش مالی و منافع مادی ناشی از آن، در برابر الگوهای دیگر سربازی مقاومت می‌کند. تحلیل اجتماعی - فرهنگی به آثار و آسیب‌های جامعه‌شناختی سربازی می‌پردازد و تحقق‌یافتن اهداف نهادی سربازی اجباری را به چالش می‌کشد.^{۱۷}

از منظر علم اقتصاد، تأمین امنیت به‌عنوان یک کالای عمومی، نیازمند مداخله حاکمیت است و به‌خودی‌خود نمی‌تواند از طریق سازوکارهای بازار تحقق یابد. به‌صورت کلی، بر آوردن این نیاز از طریق مداخله دولت با دو رویکرد ممکن است و کشورهای مختلف یکی از آن‌ها یا ترکیبی از آن دو را در پیش می‌گیرند. رویکرد اول، که در مورد غالب کالاهای عمومی نیز قابل استفاده است، اخذ مالیات نقدی از جامعه برای تأمین هزینه‌های دفاعی کشور است. رویکرد دوم، که می‌توان آن را به‌صورت اخذ مالیات بر نیروی انسانی تصور کرد، اجبار به حضور آحاد جامعه در یک بازه مشخص در بخش‌های دفاعی و امنیتی کشور به‌عنوان سرباز است. برخی کشورها که صرفاً از ارتش حرفه‌ای در مقوله امنیت بهره می‌برند، در واقع، صرفاً رویکرد اول را اتخاذ می‌کنند و برخی کشورها، از جمله ایران که در آن‌ها سربازی اجباری وجود دارد، رویکرد دوم یا ترکیبی از این دو رویکرد را به کار می‌گیرند (زمانیان، ۱۳۹۵: ۱). چنان که در جدول ۲ نشان داده شده است، بر حسب آنکه پدیده سربازی را چگونه تعریف می‌کنیم، تحلیل ما از چیستی مسئله و به تبع راه‌حل‌های آن متفاوت خواهد بود.

۱۶. پیدا است که راهبردهای نظامی استعمارطلبانه و کشورگشایانه برخی دولت‌ها، همچون ناپلئون، در شکل‌گیری سربازی اجباری بی‌تأثیر نبود اما به‌مرور کشورهای مختلف متناسب با وضعیت سیاسی و بین‌المللی خود به‌اخذ سرباز از آحاد افراد جامعه اقدام کردند.

۱۷. در سربازی اجباری به افراد آموزش نظامی کافی داده نمی‌شود و سربازان به فعالیت‌هایی گماشته می‌شوند که اساساً از سنخ مشاغل خدماتی است (یزدان‌پناه، ۱۳۹۳: ۲۳). این حداقل آموزش نظامی می‌تواند در دوره‌های بسیج یا در مدرسه برای افراد در درس آمادگی دفاعی گنجانده شود. عدم آشنایی کافی سربازان با مسئولیت‌ها و فناوری‌های مورد استفاده در نیروهای نظامی، ناکارآمدی، عدم تخصیص بهینه و به کارگیری سربازان در مشاغل خدماتی و اداری و بار مالی و هزینه‌های بالای استفاده از سربازان در نیروهای مسلح مانع تحقق اهداف اجتماعی و نهادی سربازی می‌شود.

جدول ۲. گزاره‌های تحلیلی در صورت‌بندی مسئله سربازی در سه بعد سیاسی-امنیتی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی

بُعد تحلیل	گزاره‌های ناظر بر نوع نگاه و شکل‌دهی به مسئله
سیاسی - امنیتی (تلخیص از: نظری زاده، ۱۳۹۰: ۱)	به دلیل جغرافیای سیاسی و مرزهای گسترده با کشورهای همسایه نیروی انسانی گسترده مردمی مورد نیاز است. به دلیل ابعاد ژئوپلیتیک نظامی حضور گسترده نیروی انسانی در جنگ‌های سنتی اهمیت دارد. نیروی سرباز مردمی عاملی بازدارنده در جنگ خارجی و آشوب‌های داخلی و در نتیجه موجب کاهش خطر امنیتی و نظامی و عامل اقتدار نظامی و دفاعی است. اصل آمادگی دفاعی نظامی بگ پیش‌نیاز ضروری برای انجام فریضه جهاد در جامعه اسلامی است. خدمت وظیفه بگ وظیفه و مسئولیت ملی در هویت ملی-دینی و دفاع از سرزمین است. ^{۱۸}
اقتصادی (تلخیص از: سبحانی و دیگران، ۱۳۹۳؛ یزدان‌پناه و ذوالفقاری، ۱۳۹۳)	تحلیل رفتار دافع‌های سربازی برای جوانان جامعه و رفتار مشتاقانه بخش نظامی براساس ساز و کار انگیزشی اقتصادی قابل تبیین است. سربازی یک کار رایگان برای نهادهای نظامی، هزینه‌زا برای جامعه، فاقد رضایت برای فرد و خلاف منافع فردی و شخصی است و از سوی دیگر منافع اقتصادی گسترده‌ای نفع‌ان این مسئله (دریافت کنندگان سرباز) مانع تغییر این رویه است. نیروی کار در یک اقتصاد براساس انگیزه‌های مادی و تشویقی موجب تحرک اقتصادی و براساس انگیزه‌های اجباری موجب کاهش بهره‌وری نیروی کار خواهد شد. سربازی یک هزینه بالای اقتصادی برای کسانی است که به کاری گرفته می‌شوند و تناسبی با آن کار ندارند. از سوی دیگر یک فرصت و رانت اقتصادی بزرگ برای نهادهای جذب‌کننده نظامی است.

۱۸. در سال ۱۹۹۸ سازمان ملی حساب‌رسی آمریکا در گزارشی هزینه‌های سربازی اجباری در برابر هزینه سربازی حرفه‌ای را مقایسه کرد. در این گزارش بیان شد هزینه سربازی حرفه‌ای در آمریکا کمتر از هزینه سربازی اجباری رایگان است چراکه سربازان اجباری در دوره‌ای کوتاه‌مدت در اختیار ارتش هستند و ارتش هزینه هنگفت آموزش را می‌پردازد و به دلیل رایگان بودن آن استفاده بهینه صورت نمی‌گیرد، اما هزینه سربازی حرفه‌ای معادل یک پنجم تا یک ششم هزینه سربازی اجباری است (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۳). اگر بخواهیم به جزئیات اقتصادی سربازی هم توجه کنیم همین نمونه بس که وقتی خودروهایی به سربازها می‌دهیم هزینه نگهداری یک سال آن پنج تا شش برابر حالتی است که ماشین در اختیار فرد کادری قرار داده می‌شود. این به دلیل عدم مراقبت سربازان از وسایل و در نتیجه تعویض مکرر آنهاست (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۳).

هزینه سربازی اجباری در مقایسه با سربازی حرفه‌ای بیشتر است.^{۱۹} ناعادلانه و تقویت‌کننده فقر است چراکه سربازی نوعی مالیات است و دهک‌های پرجمعیت فقیر بیشتر این مالیات را می‌پردازند.	
سربازی در میان جوانان جامعه به‌عنوان دوره‌ای از زندگی یاد می‌شود که در آن وقت افراد تلف می‌شود. سربازی تبعاتی اجتماعی در پی دارد همچون گرایش به روش‌های متکثر معافیت همچون طلاق‌های صوری، فرار نخبگان، آسیب‌های جسمی، مشکلات فرهنگی، بالا رفتن سن ازدواج و اختلال در زندگی اجتماعی پسران جوان. از منظر تحلیل‌گران سربازی باید به مسئولیت اجتماعی خود منجر شود که جامعه‌پذیری، نظم‌پذیری، تبیین هویت انقلابی، دینی و ملی است اما در عمل نتوانسته این مسئولیت را تحقق بخشد. حضور در یک سازمان نظامی به روحیه عزت‌خواهانه جوانی لطمه وارد کرده است. در بعد هویت جمعی فرض‌انگاری سربازی از منظر تلقی سنتی به‌عنوان مقطعی برای استقلال شخصیت، پختگی و مردانگی و بالغ شدن اجتماعی باید مورد بازبینی قرار گیرد.	اجتماعی - فرهنگی (تلخیص از: مرادی، ۱۳۹۰؛ نیازی و نوده فراهانی، ۱۳۹۳؛ ترابی، ۱۳۹۲)

۳.۲. نقد و بررسی الگوهای جایگزین خدمت وظیفه سربازی در ایران

تاکنون برای پاسخ‌گویی به مسائل سربازی از منظرهای متفاوت اجتماعی، سیاسی و نظامی چاره‌اندیشی‌های گوناگونی در قالب کارهای پژوهشی و تصویب قوانین صورت گرفته است. راهکارهایی چون حذف خدمت وظیفه، با توجه به تجربیات کشورهای دیگر، کاهش طول دوره، و خرید خدمت وظیفه، نمونه‌هایی از این پاسخ‌ها بوده‌اند که به نظر می‌رسد هیچ‌یک به‌عنوان راه‌حل اساسی و منطقی در میان مسئولان نظامی - امنیتی و مدیران اجرایی مقبولیت نداشته و ضمانت اجرایی نیافته‌اند. شاید بتوان گفت مهم‌ترین عاملی که به شکست هر یک از این راه‌حل‌ها انجامیده است شناخت غیرتاریخی و تصور خلق‌الساعه بودن مسائل سربازی است. علی‌رغم اینکه مسئله نظام وظیفه اجباری یکی از چالش‌های سالیان اخیر در کشور ایران

۱۹. در سال ۱۹۹۸ سازمان ملی حساب‌رسی آمریکا در گزارشی هزینه‌های سربازی اجباری در برابر هزینه سربازی حرفه‌ای را مقایسه کرد. در این گزارش بیان شد هزینه سربازی حرفه‌ای در آمریکا کمتر از هزینه سربازی اجباری رایگان است چراکه سربازان اجباری در دوره‌ای کوتاه‌مدت در اختیار ارتش هستند و ارتش هزینه هنگفت آموزش را می‌پردازد و به دلیل رایگان بودن آن استفاده بهینه صورت نمی‌گیرد، اما هزینه سربازی حرفه‌ای معادل یک‌پنجم تا یک‌ششم هزینه سربازی اجباری است (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۳). اگر بخواهیم به جزئیات اقتصادی سربازی هم توجه کنیم همین نمونه بس که وقتی خودروهایی به سربازها می‌دهیم هزینه نگهداری یک سال آن پنج تا شش برابر حالتی است که ماشین در اختیار فرد کادری قرار داده می‌شود. این به دلیل عدم مراقبت سربازان از وسایل و در نتیجه تعویض مکرر آنهاست (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۳).

بوده است، متأسفانه عدم شناخت صحیح ابعاد پیچیده آن توسط بسیاری از صاحب‌نظران نتیجه‌ای جز بیان انتقاداتی تکراری و تأکید بر گزینه‌هایی غیراجرایی و نامناسب با شرایط بومی در پی نداشته است (زمانیان، ۱۳۹۵: ۱).

چالش مهم و تقابل دو رویکرد مهم سربازی اجباری و سربازی حرفه‌ای در استفاده بهینه از سربازان در زمان صلح شکل می‌گیرد. از یک سو، دولت و برخی کارشناسان نظامی معتقدند که به کارگیری سربازان و استفاده از تخصص آن‌ها در مجموعه نیروهای مسلح به کاهش هزینه‌های دولت کمک می‌کند و، از سوی دیگر، بسیاری از سربازان و کارکنان نیروهای مسلح معتقدند که سربازان کار مفیدی برای مجموعه نیروهای مسلح انجام نمی‌دهند که خود معلول چند علت است: نبود نگرش مناسب و علمی به منابع انسانی در سطح کشور و دولت، به‌طور کلی، وجود ذهنیت‌های غلط بین سربازان و مردم در مورد شرح وظایف و فعالیت‌های نیروهای مسلح در زمان صلح، متناسب نبودن وظایف و مسئولیت سربازان با توانایی و تخصص آن‌ها، نگرش‌های غیراصولی فرماندهان در مورد نحوه استفاده از سربازان و عدم برنامه‌ریزی مناسب برای اوقات فراغت آنان، ذهنیت بد سربازان و تعداد زیاد سربازان (دفتر سیاسی فرهنگی مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۰: ۱۸).

طرح خرید سربازی نیز به‌عنوان راه‌حلی، براساس رویکرد سربازی حرفه‌ای، با چالش‌هایی روبه‌رو بود.^{۲۰} این الگو که اجرای آن در کشور از اواخر دهه ۱۳۷۰ و اوایل دهه ۱۳۸۰ آغاز شد، با ایرادات جدی روبه‌رو گردید که عمدتاً به موضوع عدالت اجتماعی بازمی‌گشت. در پژوهشی پیرامون راهکار خرید سربازی توسط داوطلبان و اجرای سربازی حرفه‌ای آسیب‌های خرید سربازی چنین برشمرده شده است: افزایش فاصله طبقاتی و کاهش عدالت اجتماعی، افزایش بیکاری، کاهش تقدس سربازی، ایجاد مشکلات روانی و شخصیتی برای سربازان، کاهش کارایی و کارآمدی سربازان و به‌مخاطره افتادن امنیت ملی.^{۲۱} در کنار سربازی اجباری، الگوی سربازی حرفه‌ای (البته برای ارتقای توان دفاعی کشور برای مواقع خاص می‌توان دوره‌های یک یا دو ماهه آموزش نظامی برای مردان و حتی زنان برگزار کرد) مشهورترین و در دسترس‌ترین گزینه پیشنهادی در همه کشورهای بوده است. سربازی حرفه‌ای مانع ورود

۲۰. برخی، در چارچوب این طرح، از تمایز میان دو نوع کارت خدمت وظیفه سخن گفتند؛ به این معنا که اشخاصی که از طرح خرید استفاده کرده‌اند، همچنان از بسیاری از امتیازات و حقوق اجتماعی همچون استخدام در بخش‌های دولتی محروم باشند.

۲۱. از سوی دیگر، عواملی بر گرایش به خرید خدمت وظیفه در جامعه ایران دیده می‌شود: ابهام در تعریف سربازی در افکار عمومی، اضطراب و نگرانی خانواده‌ها از سربازی فرزندان، خدمت وظیفه به‌عنوان اتلاف عمر، اشتغال جوانان، کاهش هزینه‌های دولت و کاهش آسیب به خانواده. (دفتر سیاسی - فرهنگی مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۰: ۱۸)

افراد غیر مشتاق به عرصه نظامی گری شده، تبعات منفی‌ای را که گاه در حاشیه سربازی مطرح می‌شود به شدت کاهش خواهد داد. در این حالت، سربازی شغل است نه خدمت اجباری و می‌تواند گزینه‌ای برای اشتغال افراد کم‌بضاعت باشد. با تبدیل خدمت اجباری به سربازی حرفه‌ای، عملاً پادگان‌های آموزشی سراسر کشور به مجموعه‌های آموزشی تبدیل شده، حکم هنرستان‌هایی را خواهند یافت که فارغ‌التحصیلان آن‌ها مشکل چندانی برای ورود به بازار کار ندارند. ارتقای آموزش نیز سبب کاهش فاصله‌های طبقاتی و گسترش عدالت است. در سربازی حرفه‌ای نیروی نظامی توانمندتر می‌شود و بهتر می‌تواند به وظیفه‌اش در ایجاد آرامش، امنیت و عدالت اجتماعی عمل کند.^{۲۲} ارتش حرفه‌ای موجب افزایش کارایی و تخصص نیروهای مسلح، ایجاد نظام انگیزشی خوب، کاهش خطر امنیتی و کاهش هزینه‌های اقتصادی دولت می‌شود. البته سربازی حرفه‌ای با سربازی اجباری در دوران جنگ ندارد و نیز آموزش دفاعی و نظامی همگانی به آحاد جوانان بالای ۱۸ سال منافاتی ندارد. همچنین، این تغییر و تحول نیازمند زمان است و در گذر زمان رقم می‌خورد.

تأثیر شگرف فناوری‌های نوین نظامی هم الزامات نوینی را در رابطه با فلسفه سربازی پدید آورده است و بسیاری از کشورها با مطالعات تطبیقی و بررسی هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی سبک‌های سنتی سربازی با سبک‌های نوین و سنجش هزینه - فایده اقدام به ایجاد تغییرات و تحولات منطقی در نظام سربازی کرده‌اند. واقعیت این است که تاریخ مصرف سربازان وظیفه‌ای که صرفاً به مأموریت‌های خدماتی و نگهداری و غیر تخصصی به سبک سده‌های گذشته می‌پردازند خاتمه یافته است و به تعبیر تحلیلگر بلژیکی مرکز مطالعات سیاسی اروپا در مصاحبه با شبکه REF/RL سلاح‌های جدید نظامی به دست سربازان حرفه‌ای کاربرد پیدا خواهد کرد و نه سربازان وظیفه‌ای که فقط قرار است به مدت یک سال یا کمتر خدمت کنند (ترابی، ۱۳۹۲: ۲۲).

در گزارشی دیگر، از دو الگوی جایگزین سخن گفته شده است. اول الگوی سربازی حرفه‌ای که حذف قاعده اجبار و تکلف از سربازی، ارزش یافتن تخصص و کارآمدی در دوره سربازی، امکان ارتقای عزت نفس و منزلت اجتماعی سربازان و ایجاد زمینه برای صرفه‌جویی اقتصادی و مالی در نیروهای مسلح به دلیل امکان استفاده از این سربازان پیمانی و حرفه‌ای از مزایای آن بر شمرده شده است (ترابی، ۱۳۹۲: ۲۶). دوم الگوی داوطلبانه بسیجی محور^{۲۳} است که نویسندگان گزارش آن راه‌حل مطلوب دانسته‌اند.

۲۲. اکنون ۱۰۹ کشور از مجموع ۱۹۷ کشور جهان سربازی را حذف کرده و ارتش حرفه‌ای را بنیان گذاشته‌اند.

۲۳. الگوی سربازی داوطلبی - بسیجی به نوعی از تشکیل بسیج به دست امام (ره) در دهه ۱۳۶۰ الهام گرفته است. تأکید بر عنصر انتخاب و اختیار به عنوان رکن رکن این الگو در برابر نقطه ضعف سربازی اجباری قرار دارد.

هر راهکار مناسب در بخش نظام وظیفه باید شرایط زیر را تأمین کند:

- تأمین نیروی مورد نیاز در بخش دفاعی به این شیوه که جریانی از نیروها به صورت کوتاه مدت با شرایط نامناسب محیط عملیاتی در بخش عملیاتی به کار گرفته شده، از بدنه نیروی نظامی خارج شوند؛

- عدم استفاده از نیروی اجباری در بخش های غیر ضروری (بخش های غیر مرتبط به کالاهای عمومی) مانند صنعت به ویژه با توجه به تبعات آن در ایجاد خلل در تعادل بازار کار حرفه‌ای؛
- عدم ایجاد احساس نابرابری، تحمیل و اتلاف عمر توسط سربازان مورد استفاده در بخش نظامی؛

- ترجیحاً تأمین مالی سربازان وظیفه به منظور تبدیل سربازی به نیروی شاغل برخوردار از استاندارد (این تأمین مالی باید از منابع غیر دولتی باشد تا فشار مالی مضاعف بر دوش دولت ایجاد نکند).

عمده این پیشنهادها ناظر به مرحله بعد از دوره آموزشی است. «دوره آموزشی» یکی از نقاط مثبت و کاملاً صحیح سربازی است و به نظر می آید گذراندن آن، حتی برای معاف شدگان از خدمت، ضروری باشد. بنابراین، در مورد ضرورت این دوره، تردیدی وجود ندارد و حتی نیاز به تقویت آن احساس می شود. در واقع، اصل دوره ضرورت قابل پذیرش است اما برای ضعف های آن نیز باید چاره اندیشی کرد؛ ضمن اینکه این ضعف ها بیشتر مربوط به شیوه اجراست تا اصل دوره (رک: زمانیان، ۱۳۹۵: ۱۰).

مرکز پژوهش های مجلس دو دسته راهکار برای بهبود خدمت وظیفه در ایران پیشنهاد کرده است که در جدول ۳ مشاهده می شود.

جدول ۳. راهکارهای بهبود خدمت وظیفه در ایران

راهکارها	نوع راهکارها	ردیف
جذاب و حرفه‌ای کردن خدمت وظیفه عمومی از طریق اعطای امتیازات خاص به افرادی که این دوره را طی می کنند. تعریف یک حقوق مشخص برای سربازان مثلاً براساس حداقل قانون کار تعریف دوره‌های پنج ساله خدمت با حقوق (طرح خدمت) اعطای امتیازات بالا برای استخدام در سازمان های دولتی تقویت دوره آموزشی و طولانی تر شدن مدت آموزش به جای دو ماه	ایجاد تغییرات ساختاری	۱

کاهش طول مدت خدمت و وظیفه ایجاد بهره‌وری در نحوه استفاده از نیروها استفاده از فناوری‌های نوین و حذف مناصب غیر ضروری چندبخشی کردن خدمت (مثلاً چهار دوره سه‌ماهه) و تقسیم آن در سال‌های مختلف پلکانی کردن مدت خدمت و وظیفه براساس سطح تحصیلات ممنوعیت استفاده خدماتی و کارگری از سربازان خروجی محور کردن مقوله سربازی برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی گسترش طرح‌هایی شبیه سرباز-صنعت، سرباز-هیئت علمی و سرباز-معلم	اصلاح و بهبود قوانین فعلی	۲

منبع: ترابی، ۱۳۹۲؛ نیازی و نوده فراهانی، ۱۳۹۳؛ یزدان پناه و ذوالفقاری، ۱۳۹۳

۳. نظریه‌های اخلاق هنجاری؛ چارچوب تحلیل

۳.۱. چستی اخلاق هنجاری

هر اقدام یا مداخله اجتماعی توسط بازیگران مختلف، بنابر پیش فرض‌ها و ارزش‌هایی خاص، انجام می‌گیرد. این ارزش‌ها در نظام اخلاقی فرد یا اجتماع ریشه دارند که در بردارنده مجموعه‌ای از گزاره‌های اخلاقی است. در شکل‌گیری هر نظام اخلاقی منسجم، مجموعه‌ای از پرسش‌های بنیادین و پاسخ‌های متفاوت وجود دارد که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

دسته اول. مبنای حسن و قبح چیست (ذاتی یا شرعی)؟ آیا امکان وصول به باورهای اخلاقی وجود دارد؟ اخلاق مطلق است یا نسبی؟

دسته دوم. مفاد باید و نباید چیست؟ چه کاری به لحاظ اخلاقی درست است؟؛ اقسام مختلف ارزش کدام است و چه ارتباطی با یکدیگر دارند؟

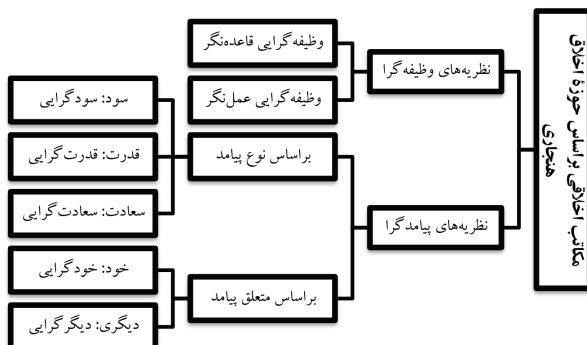
بررسی و پاسخ به این پرسش‌ها شکل‌دهنده دانشی است به نام «فلسفه اخلاق» که خود حاوی مکاتب و نظریه‌های گوناگون است. در یک تقسیم‌بندی، مباحث مربوط به دسته اول سؤالات فوق، با عنوان فرااخلاق^{۲۴} و مباحث متناظر با دسته دوم با عنوان اخلاق هنجاری^{۲۵} تعریف شده است. می‌توان گفت حوزه فرااخلاق به نوعی بر اخلاق هنجاری مقدم است؛ چراکه نظریه‌های فرااخلاق به تحلیل گزاره‌های اخلاقی و مفاهیم خوب و بد و باید و نباید می‌پردازند و در ادامه اخلاق هنجاری، از طریق استانداردهای اخلاقی، اقدامات خوب و بد را تنظیم می‌کند (delapp, 2015). این معیارها راهنما و هدایت‌گر افراد در تصمیم‌گیری‌ها و اقداماتشان در عرصه‌های مختلف خواهند بود و فرد را در شناسایی افعال درست اخلاقی یاری می‌دهند.

24. Meta-Ethics

25. Normative Ethics

۲.۳. گونه‌شناسی نظریه‌های اخلاق هنجاری

اگر نظریه‌های اخلاقی را، بر اساس معیارهایی طبقه‌بندی کنیم که برای تعیین خوب یا بد بودن یا تشخیص درستی یا نادرستی افعال انسان ارائه می‌دهند، در واقع آن‌ها را ذیل حوزه اخلاق هنجاری دسته‌بندی کرده‌ایم. نظریه‌های «پیامدگرا» و «وظیفه‌گرا» به‌عنوان دو حوزه اصلی نظریه‌های فلسفه اخلاق در حوزه اخلاق هنجاری محسوب می‌شوند.^{۲۶}

شکل ۲. طبقه‌بندی نظریه‌های فلسفه اخلاق ذیل حوزه اخلاق هنجاری

منبع: معلمی، ۱۳۸۴: ۱۶۷؛ پینکافس، ۱۳۸۲: ۱۶۳۷

از یک منظر، می‌توان گفت پیش فرض اساسی اخلاق هنجاری این است که معیاری بهینه برای عمل اخلاقی وجود دارد. این معیار می‌تواند واجد یک یا چند اصل باشد؛ اما از آنجاکه این پژوهش به دنبال بررسی ابعاد مختلف خدمت و وظیفه از منظر اخلاق هنجاری است، بنابراین، لازم است، در حد امکان، برخی از مهم‌ترین ابعاد نظریه‌های این حوزه تبیین شود.

۳.۳. نظریه‌های اخلاق هنجاری

۳.۳.۱. نظریه‌های پیامدگرایانه^{۲۸}

همان‌گونه که قبلاً متذکر شدیم، حوزه اخلاق هنجاری به دنبال تعیین ملاک درستی یا نادرستی

۲۶. نظریه‌های دیگری چون فضیلت‌گرایی در این تحلیل وارد نشده‌اند. از آنجاکه به دنبال معیار فعل اخلاقی هستیم تحلیل را با دو دسته نظریه پیامدگرا و وظیفه‌گرا پیش خواهیم برد. فضیلت‌گرایی نظریه‌ای هنجاری است که، به دلیل تأکید خاص بر فضایل اخلاقی، خود را رقیب نظریه‌هایی نظیر پیامدگرایی و وظیفه‌گرایی تعریف می‌کند. در این نظریه بر رشد اخلاقی یا شکوفایی انسان بیش از هر چیز دیگر تأکید می‌شود. به نظر بسیاری از طرفداران این نظریه، هرچند سلامت اخلاقی فاعل در اولویت قرار دارد، نمی‌توان از عمل اخلاقی نیز غفلت کرد. البته تأکید اخلاق فضیلت‌گرا بر چگونگی بودن انسان و ویژگی‌های فاعل اخلاقی است (دبیری، ۱۳۸۹).

۲۷. عنوان این نظریه‌ها، در منابع مختلف، به صورت‌های مختلفی ترجمه شده است. همچنین برای تقسیم‌بندی‌های تفصیلی‌تر از موارد فوق می‌توانید به ماوردس، ۱۳۸۷ مراجعه کنید.

28. Consequentialist Theories

اعمال انسانی است. از این رو، از دل این ملاک‌ها، می‌توان دو مسیر مشخص را تبیین کرد. در مسیر اول، هر عمل در صورتی صواب و خوب تلقی می‌شود که هم به تنهایی و هم در نسبت با عملی دیگر موجب تولید پیامدهای مطلوب (مانند گسترش شادی و کاهش آلام؛ بسط آزادی‌های ممکن در جهان؛ ارتقای بقای انسانیت) شود (Haines, 2015)؛ یعنی اگر کاری ما را به نتیجه مطلوب مدنظرمان برساند یا حداقل در رسیدن به آن مطلوب کمک‌کننده باشد خوب است. در این دیدگاه، کاری فی‌نفسه خوب یا بد وجود ندارد بلکه خوب بودن یا نبودن یک عمل از نتایج آن حاصل می‌شود. از این رو، به این دسته از نظریه‌ها پیامدگرا گفته می‌شود.

۳.۳.۲. نظریه‌های وظیفه‌گرایانه^{۲۹}

بنابر این دسته از نظریه‌ها، قضاوت درباره‌ی خوب بودن یک فعل اخلاقی، نه براساس غایت یا نتیجه‌ی آن، که براساس هماهنگی آن با هنجارهای اخلاقی، است (Johnson & Adam, 2015). درحقیقت، اگر افعال انسانی براساس مطابقت آن‌ها با وظیفه انجام شوند خوب تلقی می‌شوند. برخی نظریه‌ها دستیابی به احکام کلی در اخلاق را غیرممکن، بی‌فایده یا، در حالت خوش‌بینانه، مشتق شده از احکام جزئی می‌دانند (پینکافس، ۱۳۸۲: ۴۹). این گروه، که تحت عنوان «وظیفه‌گرایان عمل‌نگر» دسته‌بندی شده‌اند، وجدان و شهود فردی را معیار قضاوت درباره‌ی اخلاقی بودن عمل در نظر می‌گیرند (ماوردس، ۱۳۸۷: ۶۹). در مقابل این گروه، «وظیفه‌گرایان قاعده‌نگر» قرار دارند که نظریه‌پرداز اصلی آن کانت است و رعایت اصول و قواعد استخراج شده از عقل عملی یا رعایت حسن و قبح شرعی را به معنای انجام وظیفه تعریف می‌کنند. ویژگی‌های اصلی دیدگاه کانت را می‌توان در چند بند بیان کرد:

- مشابه با عقل نظری، در عقل عملی نیز احکام بدیهی و مقدم بر تجربه و پیشینی^{۳۰} داریم.
- تنها اراده‌ی خوب است که در این جهان دارای ارزش ذاتی و بی‌قید و شرط است.
- اراده‌ی خوب اراده‌ی انجام وظیفه و تکلیف است.
- کاری از جهت اخلاقی ارزشمند است که با نیت خوب و مبتنی بر ادای وظیفه (که همان چیزی است که عقل برای ما تعیین می‌کند یعنی قانون عقل) انجام گرفته باشد.
- قانون عقل همان چیزی است که امر مطلق^{۳۱} برای ما تعیین می‌کند.
- تقریرهای مختلفی از امر مطلق وجود دارد: «تنها برپایه‌ی آن آیینی رفتار کن که در عین حال بخواهی قانونی عام باشد».
- امور اخلاقی از نوع امر مطلق هستند یعنی امر اخلاقی به امری گفته می‌شود که به

29. Duty Theories

30. Apriori

31. Categorical Imperative

انجام کارهایی امر می کند که ذاتاً خوب و شایسته‌اند و وسیله‌ای برای غایتی دیگر نیستند (کاپلستون، ۱۳۸۰).

البته باید اشاره کرد که در دسته دوم نیز اختلاف در منشأ تعیین قواعد کلی یا همان وظیفه است. طبق نظر کانت و پیروان او، مرجع تعیین وظیفه «امر مطلق» برخاسته از عقل عملی است اما پیروان امر الهی اراده خداوند را منشأ تعیین وظیفه می‌دانند (پینکافس، ۱۳۸۲: ۷۳-۸۲).
مرور اجمالی مجموعه نظریه‌ها با این قصد صورت گرفت که از قبل آن بتوانیم، در قسمت بعد، تصویری دقیق‌تر از گزاره‌ها و استدلال‌های موافقان و مخالفان خدمت و وظیفه سربازی در جمهوری اسلامی ایران به دست آوریم و این گزاره‌ها را براساس دو دسته از نظریه‌های اخلاق هنجاری دسته‌بندی کنیم.

۴. کاربست نظریه‌های اخلاق هنجاری در مسئله خدمت و وظیفه سربازی

در این بخش تلاش خواهیم کرد نکات، استدلال‌ها و منطق اصلی و محوری موافقان و مخالفان این شکل از خدمت و وظیفه عمومی را، از طریق بررسی نسبت آن‌ها با نظریه‌های حوزه اخلاق هنجاری، بررسی کنیم، تا بتوانیم از ذهنیت صاحب نظران این عرصه فهمی دقیق‌تر پیدا کنیم. به‌طور کلی، می‌توان استدلال‌های مطرح شده (در بخش دوم) پیرامون خدمت و وظیفه عمومی (اجباری) را در چند گزاره اصلی مطرح کرد:

جدول ۴. ادله موافقان و مخالفان خدمت و وظیفه سربازی

مخالفان	موافقان	استدلال‌ها
سربازی فرایند اتلاف کننده عمر و وقت جوانان است.	دفاع از استقلال و تمامیت ارضی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و حفظ امنیت و تحکیم مبانی آن وظیفه ملی، قانونی و شرعی هر فرد ایرانی است.	
سربازی ابزار ناکارآمد انتقال فرهنگ ارزشی و مولد ارزش‌ها و آداب نامناسب است.	دو هدف عمده و کلان برای خدمت و وظیفه سربازی ترسیم شده است: تأمین امنیت نظامی کشور (ماده ۱ قانون نظام وظیفه)؛ آموزش و تربیت جوانان با رویکرد جامعه‌پذیری.	
سربازی عامل مخرب روحیه جوانان است.	مسلمانان وظیفه دارند در برابر هجوم احتمالی دشمنان آماده دفاع باشند.	
سربازی اجباری هزینه‌بر و مخرب است و به کارایی و بهره‌وری نظام آسیب می‌رساند.	خدمت و وظیفه عمومی پایه اصلی تأمین نیروی انسانی ارزان و رایگان دستگاه‌های نظامی و انتظامی است.	

خدمت سربازی لازمه عدالت اجتماعی است و باعث همسان شدن تمام جوانان در یک لباس و قانون می شود. به عبارت دیگر، خدمت سربازی تعهد و میثاق ملی است.	سربازی اجباری، به دلیل ماهیت اجباری خود، مخالف آزادی انتخاب افراد است. پس باید قابل فروش و انتخاب باشد (طرح فروش خدمت وظیفه).
نیروی سرباز مردمی عاملی بازدارنده در جنگ خارجی و آشوب های داخلی و، در نتیجه، موجب کاهش خطر امنیتی و نظامی و عامل اقتدار نظامی و دفاعی است.	سربازی اجباری همگانی به صورت یک طرفه ایجاد هزینه می کند. به جای آن، می توان بخشی از حقوق مشمولان را به عنوان مالیات امنیتی به نیروهای مسلح پرداخت کرد تا درآمذزایی نیز صورت گیرد.

به طور خلاصه، نسبت استدلال های بالا را با نظریه های اخلاق هنجاری، در قالب جدول ۵ نشان می دهیم.

جدول ۵. تحلیل مبنای اخلاق هنجاری ادله موافقان و مخالفان خط مشی خدمت وظیفه سربازی

مخالف		موافق		اصل وجود خدمت وظیفه	عناصر خط مشی خدمت وظیفه سربازی
وظیفه گرایی	پیامد گرایی	وظیفه گرایی	پیامد گرایی		
*	شکست در آموزش و تربیت	وظیفه دفاع	تأمین امنیت آموزش و تربیت جوانان	کاهش هزینه ها از قبیل نیروی انسانی ارزان	اجباری همگانی
	عدم توجه به استعدادها	وظیفه دفاع	کاهش هزینه ها از قبیل نیروی انسانی ارزان		
مخالف آزادی انتخاب افراد	هزینه بر بودن و نداشتن صرفه اقتصادی و امنیتی	وظیفه آمادگی دفاعی	برخورد یکسان با همه مشمولین	خدمت به کشور به ازای دریافت خدمات از کشور در طول زندگی	
در نظر نگرفتن حق معامله و انتقال خدمت وظیفه	اختلال در ورود جوانان به عرصه های اشتغال پایدار و مؤثر	اختلال در تشکیل خانواده			
استثمار نیروی جوان					

جدول ۵ از دو بُعد تشکیل شده است: بُعد اول مبنای اخلاقی ادله موافقان و مخالفان است و بُعد دوم تجزیه عناصر خط‌مشی سربازی در ایران (خدمت و وظیفه سربازی - همگانی) است. این دو عنصر عبارت‌اند از اصل وجود خدمت و وظیفه و قالب اجباری - همگانی آن (باتوجه به موضوع مقاله، سایر قالب‌های خدمت و وظیفه از تحلیل حاضر خارج می‌شوند). از ضرب این دو بُعد، کلیه عناصر اخلاقی که پایه اختلاف نظر هستند قابل استخراج می‌شوند. منطبق با جدول ۵، موافقان و مخالفان خدمت و وظیفه سربازی از هر دو مبنای اخلاقی در موضع‌گیری خود بهره می‌برند.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، عرصه نظری خدمت و وظیفه عمومی، اگرچه تابع حال نظرهای موافق و مخالف زیادی را تجربه کرده است، اما باتوجه به جدول ۵، برخی از این موافقت‌ها یا مخالفت‌ها طرف مقابل ندارد؛ به عبارت دیگر، از سوی دیگران مخدوش نشده و به‌عنوان ارزش مشترک قابل پذیرش است. تأمین امنیت عمومی کشور، وظیفه دفاع و آمادگی دفاعی و نیز خدمت به کشور به‌ازای شهروندی چهار دلیلی هستند که موافقان طرح کرده‌اند و مخالفان نیز به آن‌ها معترف‌اند. بنابراین، می‌توان این چهار مبنا را محور اشتراک و اجماع در نظر گرفت. در سوی دیگر مخالفان سه دلیل موافقان را به شدت نقد کرده‌اند که عمدتاً ناظر به ماهیت اجباری خدمت و وظیفه است نه اصل خدمت و وظیفه. لذا، نقطه افتراق عمدتاً در قالب اجباری و همگانی تساوی طلبانه متمرکز است. درباره اصل خدمت و وظیفه موافقان آن را دوره‌ای از دوره‌های تربیت می‌دانند و مخالفان به ناکارآمدی این دوره‌ها و اثرهای منفی تربیتی آن‌ها توجه می‌دهند. در محور اجباری - همگانی، نقدها به چهار بخش تقسیم می‌شوند:

۱. نقدهایی که سربازی را دوره استثمار نیروی کار و ناعادلانه می‌دانند و موافقان از آن به‌عنوان منبع تأمین نیروی کار ارزان یاد می‌کنند.
۲. نقدهایی که همگانی بودن خدمت و وظیفه را در پرتو نگاه برابری طلبانه رد می‌کنند. آن‌ها، حق آزادی در انتخاب، لزوم توجه به استعدادها و متفاوت در جوانان و حق مبادله را مبنای رد قالب اجباری - همگانی یکسان طلبانه می‌دانند.
۳. نقدهایی که سربازی را مخل اشتغال و ازدواج معرفی می‌کنند و معتقدند انگیزه فعالیت‌های مثبت را از جوانان سلب می‌کند.
۴. نقدهایی که سربازی را غیر حرفه‌ای دانسته، کارایی امنیتی و اقتصادی آن را به نسبت بودجه مصرفی به‌صرفه و مفید نمی‌دانند.

۵. نتیجه

امروزه، کشورهای مختلف جهان در اشکال مختلف از خدمت و وظیفه استفاده می‌کنند. خدمت و وظیفه همواره به تناسب توجهات و ادله مختلف به اشکال مختلف شکل و بسط یافته است. سربازی اجباری، که یکی از این اشکال است، در سده معاصر در ایران به

اجرا در آمده اما همواره آماج نقدها و اصلاحاتی نیز بوده است. مبنای دفاع از خوبی و بدی یا درستی و نادرستی این شیوه را می‌توان در مبنای اخلاق هنجاری و ارزشی ادله طرفین منازعه واکاوی نمود. در این پژوهش، تلاش شد ادله موافقان و مخالفان سربازی اجباری در ایران احصا و از زاویه نظریه‌های اخلاق هنجاری تحلیل شود.

چنان‌که بحث شد، تنازع و اختلاف در دو عرصه قابل تفکیک است: ۱. اصل خدمت و وظیفه. ۲. شیوه اجباری - همگانی آن. در محور اول، صرفاً یک منازعه نتیجه‌گرایانه بر سر اثربخشی فرایند آموزشی - تربیتی خدمت و وظیفه وجود دارد که باید به‌عنوان موضوعی پژوهشی بررسی شود. اما عمده اختلاف را می‌توان در بحث قالب اجباری - همگانی خدمت و وظیفه جستجو کرد. به‌نظر می‌رسد، علاوه بر پژوهش در خصوص ابعاد نتیجه‌گرایانه و وظیفه‌گرایانه ادله موافقان، باید گفتگوهای میان ذی‌نفعان در دستور کارهای مندرج در شکل ۳ تعریف شود:

شکل ۳. مواضع تعارضی بین ذی‌نفعان خط‌مشی خدمت و وظیفه سربازی

در حوزه نظری، لازم است پیرامون نتایج موردانتظار و واقعی خدمت و وظیفه در ابعاد اقتصادی، امنیتی و اجتماعی و همچنین چارچوب وزن‌دهی و ارزش‌گذاری این نتایج

پژوهش‌هایی صورت گیرد. همچنین پیرامون امکان رفع تعارض بین ارزش‌های موافق و مخالف پژوهش‌هایی لازم است. به نظر می‌رسد مقام طراحی سازوکارها و قالب‌ها مقامی است که امکان جمع ارزش‌ها و رفع تعارض تا حدی در آن میسر است.

یافته‌های این مرحله باید به‌عنوان دستور کار یک فرایند اجماع‌سازی بین ذی‌نفعان تعریف شود، تا از طریق آن، بتوان به‌الگویی برای طراحی قالب و شیوه خدمت وظیفه با حداقل سطح تعارض و منازعه دست یافت. بدون طی این دو گام، امکان ارزیابی درستی از مسئله وجود نخواهد داشت. این مقاله، با هدف نقش‌آفرینی در حل چالش خدمت وظیفه عمومی، تلاش کرد مسئله را، از زاویه تعارض ارزشی منافع مختلف، مجدداً ساختاردهی و تعریف کند. اکنون براساس شکل ۳، می‌توان محل نزاع را مشاهده کرد. حال که دستور کار مذاکرات پیرامون خدمت وظیفه عمومی مشخص است، دایره و محدوده طراحی‌ها، تجویزها و تصمیمات جدید مشخص می‌شود. بر این مبنای هرگونه طراحی و تغییر جدید در وضعیت خدمت وظیفه عمومی باید توان پاسخ به این مواضع معارض را داشته باشد و بین دوگان‌ها جمع کند. مقاله حاضر تلاش کرد با فرموله کردن درست مسئله، محدوده مجاز طراحی‌ها، مذاکرات و پژوهش‌های کارشناسی را تعیین کند.

کتابنامه

ایمانی، علی و علی اصغر قاسمی. ۱۳۹۵. «سیاست‌گذاری خدمت سربازی و فرایند ملت‌سازی در ایران». فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست. ش ۱۸۵. صص ۳۵-۶۶.

پالمر، مایکل. ۱۳۸۵. مسائل اخلاقی. متن آموزشی فلسفه اخلاق ترجمه علی‌رضا آل‌بویه. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

پینکافس، ادmond. ۱۳۸۲. از مسئله‌محوری تا فضیلت‌گرایی. نقدی بر تحویل‌گرایی در اخلاق. ترجمه حمیدرضا حسنی و مهدی علی‌پور. قم: نشر معارف.

ترابی، یوسف. ۱۳۹۲. الگوهای سربازی آینده در جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

تیسن، ویل ای. اچ. و وارن ای. واکر. ۱۳۹۵. تحلیل خط‌مشی عمومی. پیشرفت‌های جدید. ترجمه حسن دانایی‌فرد و هانیه احمدی. تهران: نشر صفار.

جلیلی کامجو، سید پرویز و سید حمید جلیلی کامجو. ۱۳۹۱. «ارزیابی ابعاد اقتصادی اجتماعی خدمت وظیفه». روزنامه دنیای اقتصاد. قابل دسترس در: <http://donya-e-eqtasad.com> [۱۳۹۱/۱۲/۵].

دبیری، احمد. ۱۳۸۹. «فضیلت‌گرایی در اخلاق». معرفت اخلاقی. شماره ۲۴. صص ۵-۲۲.

دفتر سیاسی - فرهنگی مرکز پژوهش‌های مجلس. ۱۳۸۰. گزارش کارشناسی وضعیت خرید خدمت سربازی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۶۳۱۹.

- قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/report>
- زمانیان، مصطفی. ۱۳۹۵. «تنظیم‌گری خدمت وظیفه عمومی». وبگاه اندیشکده مطالعات حاکمیت و سیاست‌گذاری. قابل دسترس در: <http://gpptt.ir>
- سبحانی، حسن و دیگران. ۱۳۹۳. مصاحبه در همایش خدمت‌سربازی و راهکارهای عادلانه. دانشگاه تهران. قابل دسترس در: <http://www.ana.ir/news/72445> [۱۳۹۳/۰۹/۲۴].
- فرانکنا، ویلیام کی. ۱۳۷۶. *فلسفه اخلاق*. ترجمه هادی صادقی. قم: طه.
- قانون اصلاح موادی از قانون خدمت وظیفه عمومی. مصوب ۱۳۹۰/۰۸/۲۲ مجلس شورای اسلامی جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/search>
- قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۰-۱۳۹۴. مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ مجلس شورای اسلامی جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/search>
- قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۶-۱۴۰۰. مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴ مجلس شورای اسلامی جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/law/search>
- کاپلستون، فردریک. ۱۳۸۰. *تاریخ فلسفه از ولف تا کانت*. ترجمه اسماعیل سعادت و منوچهر بزرگمهر. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کالینسون، دایانه. ۱۳۷۹. *پنجاه فیلسوف بزرگ*. ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. تهران: انتشارات عطائی.
- ماوردس، جورج. ۱۳۸۷. «دین و غرابت اخلاق». ترجمه رضا اکبری. قسبات. ش ۲۴. صص ۴۴-۷۱.
- مرادی، حمیدرضا. ۱۳۹۰. «سربازی و قواعد زندگی در یک جامعه». *هابیل*. ش ۴. صص ۱۰-۱۲.
- مسعودی، حمید و وحید سینائی. ۱۳۹۲. «جامعه‌پذیری و بازجامعه‌پذیری سیاسی در نظام وظیفه». *مسائل اجتماعی ایران*. ش ۲۴. صص ۷۹-۱۰۴.
- معلمی، حسن. ۱۳۸۴. *فلسفه اخلاق*. قم: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی.
- نظری‌زاده، فرهاد و دیگران. ۱۳۹۰. «آینده‌پژوهی خدمت وظیفه در جمهوری اسلامی ایران». *راهبرد دفاعی*. ش ۳۹ (۳). صص ۵۵-۸۴.
- نیازی، محمد و اسماعیل نوده فراهانی. ۱۳۹۳. *گزارش کارشناسی آسیب‌شناسی فرهنگی - اجتماعی خدمت وظیفه در ایران*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۱۳۷۰۸. قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/report>
- یزدان‌پناه، محمد و مهدی ذوالفقاری. ۱۳۹۳. *گزارش نشست تخصصی وضعیت فعلی سربازی - شرایط مطلوب آینده*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۱۳۵۶۰. قابل دسترس در: <http://rc.majlis.ir/fa/report>
- Bentham, Jeremy. 1789. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Craig, E. 2005. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*. New York: Taylor & Francis Group.

- Delapp, Kevin M. 2015. "Metaethics. The Internet Encyclopedia of Philosophy". Available at: <http://www.iep.utm.edu/>
- Haines, W. 2015. "Consequentialism, the Internet Encyclopedia of Philosophy". Available at: <http://www.iep.utm.edu/>
- Johnson, R. & Cureton, A. 2017. "Kant's Moral Philosophy. The Stanford Encyclopedia of Philosophy". Edward N. Zalta (Ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/kant-moral/>
- Perri, T. 2012. "The History and Evolution of Conscriptation in the US". Available at: <http://www.appstate.edu/>
- Sandel, M. J. 2011. *Justice: What's the right thing to do?*. London: Penguin Books.
- Sinnott-Armstrong, W. 2015. "Consequentialism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy". Edward N. Zalta (Ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/consequentialism/>